

УДК. 339.9

*Тіпанов В. В., к.е.н.,
доцент кафедри міжнародна торгівля,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана»*

ОСОБЛИВІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ВІДКРИТОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

АНОТАЦІЯ. В статті досліджено сутність поняття відкрита економіка, виявлені її характерні ознаки та переваги, розглянуті основні критерії, за допомогою яких можливо оцінити рівень її відкритості.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: світова (глобальна) економіка, глобалізація, відкрита економіка, автаркія, експортна квота, імпортна квота, зовнішньоторговельна квота.

АННОТАЦИЯ. В статье исследована сущность понятия, открытая экономика, выявлены ее характерные особенности и преимущества, рассмотрены основные критерии, с помощью которых можно оценить уровень ее открытости.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мировая (глобальная) экономика, глобализация, открытая экономика, автаркия, экспортная квота, импортная квота, внешнеторговая квота.

ANNOTATION. Essence of concept, open economy, is investigated in the article, her characteristic features and advantages are deduced, basic on criteria by means of that it is possible to estimate the level of her openness are considered.

KEYWORDS: world (global) economy, globalization, open economy, autarky, export quota, import quota, foreign trade quota.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасної глобальної економіки є відкритість більшості національних економік світу, послідовний перехід їх національних систем від закритого типу господарювання до відкритого. Глобалізаційні та інтеграційні процеси руйнують національну відособленість «автаркічність», значно впливаючи при цьому, на обсяги транскордонного руху товарів, послуг, сировини, капіталів, робочої сили тощо. Таким чином, підключення до світових відтворювальних процесів та глобального ринку на основі міжнародного поділу праці й кооперації, стає неодмінною умовою успішного розвитку кожної

національної економічної системи. Це, в свою чергу, може бути реалізовано лише шляхом втілення стратегії відкритої економіки.

В цьому сенсі, важливого значення набувають питання аналізу і оцінки ступеня відкритості української економіки, її залежності від впливу економік інших держав (світових лідерів, висхідних країн, потенційних конкурентів та торговельно-економічних партнерів) в сучасних реаліях функціонування глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні питання відкритості національних економік в умовах глобалізації світо господарських зв'язків, вже тривалий час перебувають у полі зору таких відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників-економістів як: Авдокушин Є.Ф., Базилевич В.Д., Гальчинській А.С., Козак Ю.Г., Корольов І.С., Ломакін В.К., Лук'яненко Д.Г., Новицький В.Є., Пахомов Ю.М., Пебро М., Поручник А.М., Поумер М., Рогач О.І., Сакс Д., Сіденко В.Р., Філіпенко А.С., Чужиков В.І., Чухно А.А., Циганкова Т.М. та інші. Враховуючи наукову та практичну актуальність теми дослідження і спираючись на результати вивчення окремих її аспектів у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі, можна визначити головну мету статті — дослідити сутність поняття «відкрита економіка», виявити її характерні риси та оцінити ступень відкритості економіки України в сучасних умовах розвитку світового господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні світовій економіці на сучасному етапі розвитку притаманні безліч рис, зокрема: ієрархічність (існують країни — лідери (домінанти) та країни — аутсайтери (периферія), багаторівневність (існує високий, середній, низький рівень розвитку країн та цілих регіонів), структурність (різні галузеві структури — корпорації, національні структури економіки — сировинні, аграрні, фінансові, промислові тощо), цілісність (відбувається економічна й торговельна взаємодія всіх складових частин системи на достатньо стійкому рівні) [1; с. 26]. Стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій на зламі тисячоліть, значне покращення світової транспортної інфраструктури, беззаперечне збільшення впливу ТНК та ТНБ на формування, і як наслідок трансформацію міжнародних сировинно-товарних, фінансових сегментів, поглиблення міжнародного поділу праці, який надає можливість спеціалізуватися країнам на виробництві певних видів продукції та послуг — призводить до подальшої взаємозалежності світогосподарських зв'язків більшості країн світу.

При цьому, проявом участі окремої країни у глобальних торговельних потоках та її інтеграції у глобальну економічну систему є показник відкритості економіки країни. Зауважимо, що відкритість є не просто характерною рисою сучасної глобальної економіки, а однією зі сталих тенденцій її розвитку, оскільки відбувається перехід більшості національних економік світу від закритого типу господарювання до відкритого. Так, середній ступінь відкритості економік, що вимірюється відсотковим співвідношенням зовнішньоторговельного обігу (експорт + імпорт) до ВВП, зріс у цілому по світу з 16 % в 1950 році до 46 % на кінець першого десятиліття XXI ст. [2; с. 36]. На це зростання значно вплинули процеси лібералізації торговельних режимів, що розгорнулися після Другої світової війни за ініціативи індустріально розвинутих на той час країн світу, насамперед США. Саме вони, одні із перших висловили тези щодо свободи торгівлі та відкритості економік, в першу чергу, задля нав'язування іншим країнам своїх політичних й економічних інтересів, та можливості успішного втілення політики домінування і експансії американських компаній на міжнародних ринках. Внаслідок цього «лобіювання», та безпосередньо під тиском ГАТТ/СОТ, яка намагається послідовно приводити у дію принципи лібералізації торгівлі, більш ніж за півстоліття, відбулося зниження середніх імпортних тарифів з 40 до 4 % [3; с.41].

В свою чергу, варто зазначити, що чим динамічнішим є процес лібералізації торгівлі, тим більше потерпають від іноземної конкуренції галузі, які не можуть швидко адаптуватися до нових реалій міжнародного поділу праці. Тому сама лібералізація, як це не парадоксально, породжує протекціоністські вимоги та настрої. У менш розвинених країнах ця ситуація загострюється ще й внаслідок того, що позитивний ефект від лібералізації міжнародного обміну першими отримують більш сильні партнери, а згодом — слабкі. Це пояснюється наявністю більш розгалуженої структури економіки у сильних партнерів, яка не тільки відповідає вимогам міжнародного розподілу праці, а й є гнучкішою та конкурентоздатною [12; с. 164].

В цьому сенсі, погодимося, з думкою відомого французького економіста Мішеля Пєбро [4; с. 6], що «відкритістю, свободою торгівлі — є не що інше, ніж найбільш прийнятне правило гри для лідируючої економіки». Безперечно, що лібералізація міжнародного обміну, за рахунок усунення перешкод в просуванні то-

варів, послуг, капіталів, технологій на ринки інших держав, йде в першу чергу на користь економічно розвинутих країн. Так, наприклад тільки США протягом 1990-х років отримали від зростання експорту майже третину приросту свого ВВП [5; с. 97]. До того ж, вона може вкрай негативно вплинути на національні економіки транзитивних країн та країн, що розвиваються, в той самий час, коли будуть усунені перепони на шляху імпорту продукції з розвинутих країн, а їх внутрішні ринки, виявляться неспроможними захистити себе від іноземної конкуренції та припливу спекулятивного іноземного капіталу.

Враховуючи це, зазначимо, що більшої відкритості економічної системи, а отже й активного та економічно ефективного включення в процеси глобалізації можна досягти, методами послідовного наближення до стандартів більш ліберальної економіки при можливому тимчасовому застосуванні методів захисту національних виробників, в той час, як радикальна та економічно не обґрунтована лібералізація може бути причиною спонтанних деградаційних тенденцій в економіці, які істотно звужують можливості ефективної інтеграції в глобальну економіку [12; с.175].

Водночас, емпірично доведено, що відкриті, експортоорієнтовані національні господарства в другій частині XX ст. мали темпи розвитку значно вищі, ніж економіки, які були орієнтовані переважно на внутрішній ринок [6] та втілювали політику автаркії, тобто відособлення країни від економіки інших країн з метою створення замкнутого, національного господарства, що відзначається самозабезпеченням, призводить до скорочення економічних зв'язків, відмови від використання переваг міжнародного розподілу праці і формуванню замкнутої економіки [7; с.274].

Відкрита економіка виступає антиподом автаркії. Це цілісна економіка, єдиний економічний комплекс, інтегрований в світове господарство, світовий ринок. Це ліквідування державної монополії зовнішньої торгівлі (по більшості позицій при обов'язковому збереженні державного контролю), ефективне використання принципів відносних переваг в міжнародному розподілі праці, активне запозичення різноманітних форм спільного підприємництва, що вдало апробовані сучасною світо господарською практикою [8]. Її основними перевагами є: поглиблення спеціалізації та кооперації виробництва, що призводить до зростання продуктивності праці; більш раціональне розподілення та ефективне використання наявних ресурсів; посилення конкуренції між націо-

нальними та іноземними господарюючими суб'єктами; розповсюдження світового досвіду; зростання добробуту населення тощо.

Досить дискусійним питанням залишається сьогодні й ідентифікація рівня відкритості національних економічних систем. Зазвичай цю ступень оцінюють за двома критеріями: зовнішньоторговельної та фінансової відкритості.

Зовнішньоторговельна відкритість — це ступень участі країни в світовій торгівлі та міжнародному поділі праці. В цьому випадку, в якості кількісних індикаторів рівня відкритості найчастіше використовують експортну, імпортну та зовнішньоторговельну квоту.

Слід відмітити, що згідно міжнародним стандартам до країн з високим ступенем відкритості відносять ті, що мають зовнішньоторговельну квоту вищу 45 %. Однак, вважається, що країна вже має ознаки відкритої економіки, якщо її зовнішньоторговельна квота => 25 %. Саме з досягненням цього рівня починається стимулюючий вплив на загальний економічний розвиток національного господарства [9; с.16]. Проте, прив'язування у світовій практиці «відкритості» економіки до 25 % більш обґрунтоване для застосування у розвинутих країнах світу, але обмежене щодо транзитивних країн, де «відкритість економіки» пояснюється лише високим ступенем енергозалежності, наявністю відсталих енергоємних та матеріалоємних технологій[14].

В свою чергу, фінансова відкритість — це ступень міжнародної мобільності капіталів, або іншими словами ступінь інтеграції національних фінансових ринків в світову фінансову систему. Вона оцінюється за показниками валових потоків капіталу (притоку чи відтоку прямих, портфельних тощо інвестицій, в % до ВВП)[13].

Слід відмітити, що не завжди вище наведені коефіцієнти (окремо узяті) правильно відображають стан відкритості економіки тієї чи іншої країни. А тому, з метою отримання більш вірних статистичних даних щодо ступеня інтегрованості конкретно узятій країні у структуру світового господарства та відкритості її національних товарних ринків, рекомендується усі зазначені вище коефіцієнти використовувати у комплексі з іншими показниками економічного розвитку тієї чи іншої країни.

Що стосується розвитку економіки України, то відхід від політики економічної автаркії, до створення відкритої національної

економіки було однією з першочергових цілей проведення українських реформ. Фактично реальна лібералізація зовнішньоекономічних відносин почалася з початку 1990-х рр. За 22 роки незалежності України, рівень відкритості її економіки радикально збільшився, (табл. 1) що спричинило появу цілої низки, як позитивних, так і негативних наслідків.

Таблиця 1

**КОЕФІЦІЄНТИ ВІДКРИТОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
1990—2012 рр., % [7, 16]**

№	Показник	Роки			
		1990	2000	2008	2012
1	Експортна квота (%)	8,6	62,4	41,8	47,0
2	Імпортна квота (%)	10,2	57,4	47,9	52,1
3	Зовнішньоторговельна квота (%)	—	53,2	48,3	49,5

До найбільш позитивних результатів відкритості української економіки можна віднести наступні: підвищення рівня ринкової конкуренції, розширення споживацького вибору, поява нових видів продукції (товарів, послуг), залучення сучасних технологій, культури ведення бізнесу тощо. В той же час, стрімка, поспішна лібералізація зовнішньоекономічних відносин, спричинила радикальний зсув в ціновій структурі, а вихід на національний товарний ринок іноземних конкурентів кардинально вплинув на подальший розвиток української промисловості. Ця бездумна відкритість, на нашу думку, призвела до появи наступних проблем: по-перше, деформувалася галузева структура національної економіки, яка трансформувалася в бік виробництва продукції з низькою доданою вартістю (переважно сировини та напівфабрикатів та транзиту нафти і газу); по-друге, такі галуззі економіки, як легка промисловість, машинобудування (авіа — та суднобудування), хімічна промисловість т.п., так і не змогли адаптуватися до нових реалій «неконтрольованої» відкритої економіки (відсутність досвіду управління в умовах конкурентного ринку та нагальна потреба в проведенні технологічної модернізації підприємств (побудованих ще за часів СРСР)); по-третє, широко-масштабний відтік капіталу та міграція трудових ресурсів.

Отже, швидка лібералізація не вирішила усі проблеми під час переходу від планової адміністративно-командної економіки до ринкової. А, заходи «шокової терапії», які в основному зводилися до лібералізації цін, «стихийна приватизація» та руйнування старого апарату управління тощо не забезпечили розквіт національної економіки. Разом з цим, саме ці швидкоплинні процеси створили нові гострі проблеми глобального масштабу та поставили під сумнів реалізацію новоствореного потенціалу розвитку.

Сьогодні на головне питання, яке формулюється просто: виграла чи програла українська економіка від зростання ступеня її відкритості — не має однозначної відповіді у вітчизняних та зарубіжних науковців за більш ніж двадцятирічний термін досліджень ринкових структурних перетворень. Не мають вони і єдиного ставлення до наслідків відкритості не тільки окремих національних господарств, а й всієї глобальної економічної системи.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, відкритість передбачає ступінь інтенсивності, з якою країна «занурюється» в міжнародні економічні відносини. Ознаками відкритої економіки насамперед є: сприятливий інвестиційний клімат країни, що стимулює приток прямих іноземних інвестицій; провідна роль зовнішньої торгівлі в розвитку національної економіки, вільний режим торгівлі, який забезпечує виважену доступність до внутрішніх ринків іноземних технологій, ноу-хау, товарів, послуг, інформації, робочої сили тощо; конвертованість національної валюти тощо.

Однак, слід розуміти, що економічна відкритість повинна мати певні межі, тобто не виходити за рамки глобальних інтересів держави, оскільки занадто стихійний її прояв, не тільки не сприятиме економічному розвитку, а навпаки може мати глибокі негативні наслідки та стане загрозою економічній безпеці країни.

В умовах глобалізації більшість країн світу знаходяться в пошуку своєї моделі розвитку, яка відповідатиме їх потенціалу, забезпечуватиме сталі економічне зростання і конкурентоспроможність на світовому ринку. Це потребуватиме активізації національних конкурентних переваг, розробки специфічних протидій міжнародній конкуренції, яка постійно посилюється [10; с.11]. Відтак, відкритість економіки не може бути безконтрольною, хаотичною у зовнішньоекономічних зв'язках країни, а отже потребує суттєвого державного втручання. В свою чергу, розробка дієвого механізму її регулювання повинна ґрунтуватися на принци-

пах ефективності, конкурентоспроможності, національної безпеки з врахуванням аналізу структури експорту, імпорту, руху капіталу, митної, податкової, кредитно-фінансової і інвестиційної політик, що матимуть вплив не тільки на форми, але і на загальні масштаби їх взаємозв'язків із зовнішнім світом.

Література

1. *Хмелев И.Б.* Мировая экономика. — М.: Изд. центр ЕАОИ, 2009. — 360 с.
2. *Козак Ю.Г.* Світова економіка. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 328с.
3. *Королев И.С.* Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. — М.: Юрист, 2003. — 604с.
4. *Пебро М.* Международные экономические, валютные и финансовые отношения. М., 1994. — 496с.
5. *B. Cutter, J. Spero, L. Tyson.* New World, New Deal. A Democratic Approach to Globalization. — «Foreign Affairs», 2000. March |April, p. 97.
6. *Sachs J. and Warner A.* Economic Reform and Process of Global Integration // Economic Activity. Vol. 1. Wash. 1995. P. 1-118.
7. *Циганкова Т.М.* Міжнародна торгівля. — К.: КНЕУ, 2001. — 488с.
8. *Авдокушин Е.Ф.* Международные экономические отношения. — М.: ИВЦ «Маркетинг», 1999 — 264 с.
9. *Ломакин В.К.* Мировая экономика. — М.: Юнити-Дана, 2007. — 545 с.
10. *Решетило В.П.* Національна економіка. — Х.: ХНАМГ, 2009. — 386 с.
11. *Лиман И.А.* Мировая экономика и международные валютно-финансовые отношения. — Т.: ТГУ, 2005. — 354с.
12. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: [монографія] / за ред. Лук'яненко Д.Г. — К.: КНЕУ, 2001. — 538 с.
13. *Музапарова Л.М.* Формирование открытой экономики в Казахстане как фактор экономической безопасности [Электронный ресурс] / Л.М. Музапарова. — Режим доступа: <http://www.kisi.kz/img/docs/396.pdf>
14. *Даниленко О.Л.* Відкрита економіка як передумова взаємодії внутрішнього і зовнішнього ринків [Електронний ресурс] / О.Л. Даниленко. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/ONG/Economics/2_danilenko%20o.l.doc.htm
15. *Кремь О.І.* Відкритість економіки та напрями її оцінки [Електронний ресурс] / О.І. Кремь — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_31/Zmist/1PDF.pdf
16. Офіційний сайт Державного комітету статистики України (ДКСУ) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Статтю подано до редакції 15.05.13 р.